

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФУНКЦІОНУВАННІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано особливості функціонування складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу в українській газетній мові початку ХХІ ст., указано на зміни в корпусі сполучних засобів. Простежено нові тенденції й специфічні риси презентації згаданих речень на шпальтах сучасної української преси, зумовлені здебільшого авторськими інтенціями.

Ключові слова: складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу, складнопідрядні речення симетричної структури, складнопідрядні речення несиметричної структури, сполучні засоби, співвідносні слова, нові тенденції, мова української преси початку ХХІ ст.

Функціонально-стилістичні особливості складнопідрядних речень як полісемантичних структур зі специфічним експресивним потенціалом зумовлені здебільшого стилістичними характеристиками головної та підрядної частин, місцем їхнього розташування, значеннєвим наповненням предикативних частин, а також засобом зв'язку підрядної частини з головною. Серед таких стилістично маркованих речень перебувають і досить непрості за формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною організацією складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу.

Цей різновид складних речень в українській літературній мові репрезентують ті складнопідрядні речення, „у яких підрядна частина залежить від співвідносного займенникового слова головної частини, наповнюючи його відповідним семантичним змістом“ [1, 336]. В українському мовознавстві наявні деякі розбіжності в їхній термінологічній кваліфікації: складнопідрядні речення з підрядним означальним, додатковим, присудковим (залежно від синтаксичної функції займенника у головному реченні) [4, 206]; складнопідрядні речення з підрядним додатковим (за наявності в головному реченні корелятивного займенника) [7, 325]; складнопідрядні речення з підрядним займенниково-означальним [3, 38–39; 9, 271]; складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу [1, 336–339; 5].

Номінуючи згаданий різновид складних речень складнопідрядними реченнями займенниково-співвідносного типу, зауважимо, що в українській газетній мові початку ХХІ ст. вони виявляють обмежене функціонування, проте стилістично конотоване. Потреба у з'ясуванні специфіки семантико-стилістичної презентації цих структур у мові преси означеного періоду і робить нашу наукову розвідку *актуальною*.

Метою статті є виявлення нових тенденцій й оновлених явищ у функціонуванні складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу в українських газетних текстах першого десятиріччя ХХІ ст. Її *завдання*: 1) виділення в сучасній українській газетній мові найуживаніших видів складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу; 2) з'ясування основних тенденцій у їхньому оновленому стилістичному функціонуванні; 3) висвітлення нових явищ у системі сполучних засобів як показників синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу; 4) простеження впливу засобів зв'язку, місця розташування предикативних частин, змістового складу компонентів на стилістичне забарвлення досліджуваних речень.

Об'єктом нашого дослідження є найуживаніші складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу, дібрані з українських газетних текстів початку ХХІ ст.

Предмет аналізу становлять нові тенденції функціонування згаданих речень, їхня семантична диференціація та стилістичне забарвлення, а також актуалізовані засоби поєднання предикативних частин.

У власне контекстах найуживанішими постають складнопідрядні речення симетричної структури [1, 338], у яких співвідносні слова поєднуються із семантично однорідними сполучними словами у підрядній частині, передусім це: *той – хто, той – що*, і є предметно-ототожненими [9, 272–273] реченнями, напр.: *Хто виграв цей бій, той здобуде майбутнє* (Дзеркало тижня, 23.04.2008, с.11); *Хто не встиг у першу чергу, той обов'язково отримає платню за пай* (Подільська зоря, 29.05.2008, с.3); *Після останньої битви тремтіли ті, що сьогодні знову нехтують нашими людськими та національними правами* (Культура і життя, 09.04.2008, с.1). Проте ці структури виявляють тенденцію до неповної реалізації компонентного складу в мові сучасних українських газет – з пропуском займенникового підмета чи додатка, напр.: *Хто*

пройшов стажування, матиме перевагу у конкурсі (Вінниччина, 30.01.2007, с.3); *Хто на Водохреще скупається в ній, цілий рік буде щасливим* (Високий замок, 15.01.2009, с.2). Дехто з дослідників вважає такі речення з'ясувальними. Ми ж, услід за І.І. Слинком [6, 450] та А.Г. Кващуком [3, 38–39], кваліфікуємо їх як складнопідрядні речення займенниково-співвідносного (займенниково-означального) типу предметно-ототожненої семантики, зважаючи на перевагу означальності як семантико-стилістичної якості в структурі підрядної частини. Такі структури засвідчують динаміку сучасної української газетної мови, тяжіння до спрощеного синтаксичного структурування контекстів. Вони надають цій мові виразних розмовних стилістичних конотацій, полегшуючи сприймання, акцентуючи на означальних характеристиках суб'єкта чи об'єкта дії.

Згадані речення потрапляють також у заголовки газетних публікацій, проте уживанішими є складнопідрядні речення симетричної чи несиметричної структури з повним компонентним складом, пор.: *Хто рано сіє, з урожаєм буде* (Голос України, 31.03.2006, с.1); *Хто везе, з тим і їдемо* (Урядовий кур'єр, 18.03.2008, с.6); *Ті, кого затопило, служити підуть навесні* (Високий замок, 02.10.2008, с.10); *Олімпійські нагороди – свідчення того, що наш народ здатний на високі результати* (Голос України, 04.09.2008, с.1); *Це те, що ми так довго чекали* (Експрес, 08–15.11.2007, с.9); *Добре сміється той, у кого автобуси нові* (Голос України, 22.02.2006, с.12); *Бо в серці в неї те, що не вмирає* (Голос України, 24.02.2006, с.1). Деякі із поданих вище заголовків, на нашу думку, мають значний стилістичний потенціал, створений нашаруванням авторської „гостроти“ на узагальнене за змістом займенниково-співвідносне складнопідрядне речення. Ідеться передусім про перший і передостанній заголовки, утворені за аналогією до прислів'їв *Хто рано встає, тому Бог дає*; *Добре сміється той, хто сміється останній*, але із дещо іншим змістом, та останній заголовок, що є загальновідомою, дещо перефразованою художньою цитатою. Такі заголовки не лише привертають увагу читача несподіваним поєднанням слів, викликають у нього позитивні емоції, а й значно поживляють виклад, допомагають рельєфніше окреслити центральну ідею тексту.

З-поміж складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу особливою експресією вирізняються ті речення, що в ролі опорних слів мають займенники інших розрядів (*кожний, всякий, хтось, ми, він* та ін.) і з деяким застереженням належать до предметно-ототожнених [9, 273], напр.: *Відчуття „внутрішньої еміграції“ невідворотно оселяється в душі кожного, хто волею долі мав можливість спостерігати за перетворенням „урбаністичного ландшафту“ столиці протягом останнього десятиріччя* (Голос України, 25.03.2006, с.13); *Дуже показове нинішнє тотальне опресовування всякого, хто протистоїть переходіві контролю над „Дніпроенерго“ від держави до Донбаської паливно-енергетичної компанії* (Дзеркало тижня, 15.03.2008, с.9); *Гумориста часів розвиненого соцреалізму ми, кого з ранку до вечора „бомбують“ по телеку Задорновим та Галкіним, сьогодні сприймаємо таким собі напівміфічним героєм з минулого...* (Україна молода, 26.01.2008, с.А1). Незвична симетрія співвідносного займенника і сполучнослівного засобу зв'язку *кожного – хто, всякого – хто, ми – кого* посилює стилістичну розмовність речення, репрезентовану семантичною образністю його компонентів – метафоричним та метафорично-метонімічним поєднаннями „відчуття оселяється в душі“, „бомбують Задорновим і Галкіним“, інтертекстуальним вкрапленням – цитуванням „внутрішньої еміграції“, „урбаністичного ландшафту“, фразеологізмом „з ранку до вечора“ зі значенням „увесь день, протягом довгого часу“ [8, 731], розмовними лексемами та словосполученнями „телек“, „бомбують“, „тотальне опресовування“ тощо. У такий спосіб журналісти створюють специфічну схему спрямування читачьких емоцій, спрямовану на чергування емоційного напруження (підрядна частина) й емоційного спаду (головна частина). Поява прихованого впливу на читача, невимушеного оперування його емоціями призводить до посилення емоціогенності публікації, а тому такі складнореченнєві утворення виявляють сьогодні дедалі вищу активність.

До складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної структури належать також речення, у яких у головній частині є співвідносне слово *стільки* (іноді з заперечною часткою *не*), а в підрядній – сполучне слово *скільки*, які кваліфікують як адвербіальні з відтінком міри вияву дії чи ознаки. Пор: *Переговори про трансформування коаліції велися рівно стільки, скільки існувала демократична коаліція* (Дзеркало тижня, 06.09.2008, с.3); *Головною рисою нинішнього державного діяча є не стільки державне мислення та наявність ефективного плану діяльності, скільки вміння „домовлятися“ з фракціями про „добро“ на виконання власних планів* (Культура і життя, 07.10.2008, с.7). Вплив розмовної стихії на сучасну українську газетну мову іноді призводить до спрощення структури таких складнопідрядних речень, зокрема пропуску

співвідносного слова в головній частині, яке легко домислити, напр.: *Тіштесь собі свободою, скільки заманеться. А для її відчуття ще й Америка грошенят підкине...* (Голос України, 12.04.2006, с.7). Крім того, згадану розмовність автор політичної статті посилив ще й лексичними елементами – розмовними словами *тіштесь, заманеться, грошенят, підкине*, створивши у такий спосіб своєрідний текстовий дисонанс: на тлі політичної достовірності, переконливої серйозності, складності викладу стилістично відтінено невимушеність, простоту, певну іронію автора, покликано впливати на читача всією складністю політичних перипетій і багатством мовних засобів.

Складнопідрядні адвербіальні речення з просторовою семантикою у сучасному українському газетному контексті уживають рідше, ніж з семантикою міри та ступеня, що, на нашу думку, спричинено їхньою здатністю окреслювати чіткі просторові характеристики, необов'язкові в структурі газетного викладу, окрім інформаційних жанрів, де ці речення переважно й побутують у складі заголовків, як-от: *Де горілка, там горе...* (Вінниччина, 30.01.2007, с.4), чи у власне-контекстах: *А гол виник там, де його й не чекали* (Україна молода, 03.10.2008, с.22).

Складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури, що містять найбільш нівельоване в семантико-стилістичному плані співвідносне слово *те*, також досить поширені в усіх газетних жанрах, проте якоїсь функціонально-стилістичної специфіки вони не виявляють, пор.: *Вивозили за кордон лише те, що мало цінність у грошовому вимірі* (Культура і життя, 09.04.2008, с.6); *Велике значення має те, що співголовами „Турботи про літніх в Україні“ стали чуйні, доброзичливі люди* (Вінниччина, 23.04.2008, с.5); *Розумна автократія, мобільна й ефективна – це саме те, що потрібно зараз Україні* (Дзеркало тижня, 06.09.2008, с.3); *Вражає і зворушує те, з яким ентузіазмом і надіями обговорювалися в регіонах усі проблемні напруги гуманітарної сфери* (Культура і життя, 09.04.2008, с.1). Щоправда, певну зацікавленість викликають ті складнопідрядні речення несиметричної структури, що мають неповну структуру, як-от: *Що їх вразило найбільше в цій історії – байдужість дорослих* (Урядовий кур'єр, 18.03.2008, с.8). У поданому реченні не тільки опущено співвідносний займенник *те*, а й використано інверсію частин складного речення, пор. *Байдужість дорослих – це те, що їх вразило найбільше в цій історії*. Препозитивне розташування підрядної частини створює „характер невимушеного усного мовлення“ [2, 66], сприяє посиленню змістової значущості головної частини, досягнутої специфічним інтонуванням.

Натомість стилістичним відтінком образності, художньої експресивності в українській газетній мові початку XXI ст. позначені ті складнопідрядні речення несиметричної структури, що формуються співвідносними словами з означальною семантикою й асемантичним сполучником *що*, напр.: *Гапчинська виявилася такою популярною, що її манеру навіть підробляють* (Дзеркало тижня, 02.02.2008, с.18); *Усі чотири дні активність відвідувачів була такою високою, що учасники звернулися з проханням продовжити ярмарок ще на день...* (Україна молода, 09.06.2006, с.13); *...вода в найчистішій водній перлинні України віддзеркалювала такою чистотою і бездонністю, що очам було боляче* (Україна молода, 26.06.2008, с.10); *На крутих історичних перегонах нерідко траплялося так, що надовго завмирало знеможене серце України – Київ* (Культура і життя, 18.10.2006, с.2); *Артистка так вибудувала програму, що сила її голосу, емоційне сприйняття залу наростали від пісні до пісні* (Молодь України, 01–07.06.2006, с.16). Такі речення властиві здебільшого художньому стилю мови, а тому, потрапляючи винятково до художньо-публіцистичних газетних жанрів, здебільшого його нарисового різновиду, стилістично конотують публіцистичний виклад вище згаданими відтінками, урізноманітнюють, поживляють матеріал, створюють у читача піднесений, замріяно-уявлювальний настрій.

Дуже рідко, проте потрапляють на шпальти сучасних українських газет і кардинально протилежні за змістом та стилістичним забарвленням займенниково-співвідносні речення, як-от: *Але Банкова багатомісячним прямолінійним „мочиловом“ так задовбала соратницю Президента, що зробила у розвал коаліції демократичних сил чи не найбільший внесок* (День, 04.09.2008, с.4). Із поданої конструкції яскраво „струменять“ пейоративні стилістичні відтінки набридливості, зневаги, ненависті, розпачу, увиразнені розмовними лексемами „мочиловом“, задовбала, перифразою *соратниця Президента*, метонімією *Банкова задовбала*. У такий спосіб автори газетних публікацій виявляють оригінальність, а подекуди, ми б сказали, і примітивізм мислення, однак позитивним у цьому мовному оформленні є факт наближення викладу до пересічного читача, утомленого постійними політичними протистояннями в українському суспільстві.

Останнім часом складнопідрядні речення несиметричної структури, що формуються співвідносним словом з означальною семантикою та сполучником, починають потрапляти до

заголовкових комплексів, напр.: *Як хочу, так і кручу* (Голос України, 15.01.2008, с.10). Змістова завуальованість, досягнута уживанням такої конструкції, стилістично маркована невдоволенням автора, яке поглиблюється в ліді публікації: *Залізниця знову накрутила ціни на свої послуги. На якій підставі, не знає навіть Антимонопольний комітет і доходить кульмінації уже в початкових рядках викладу: Але найдивніше те, що знайомитися з новими тарифами пасажиром та відправникам вантажів довелося заднім числом і в дуже оригінальний спосіб!* Як бачимо, таке послідовне композиційне витлумачення змісту заголовка підсилює комунікативно-стилістичний потенціал тексту, інтригує читача бажанням поділити авторське невдоволення, акумульоване в заголовкові.

Отже, складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу в мові української преси першого десятиріччя ХХІ ст. виявляють здебільшого розмовне й емоційно-експресивне стилістичне забарвлення, зумовлене семантичною образністю їхніх компонентів, пропусками співвідносних слів у головній частині, уведенням до реченнєвого контексту розмовних лексем, залученням до широкого вжитку сполучних засобів, транспонованих з інших стилів тощо.

У власне контекстах домінують складнопідрядні речення симетричної структури, які дедалі частіше виявляють тенденцію до неповної реалізації компонентного складу. Складнопідрядні речення несиметричної структури активні лише в ролі заголовків газетних публікацій. Потужнішим стилістичним потенціалом серед них володіють ті, що мають повний компонентний склад.

Останнім часом помітною стає тенденція до потрапляння займенниково-співвідносних складнопідрядних речень несиметричної структури, сформованих за допомогою співвідносного слова з означальною семантикою та сполучника, до заголовкових комплексів. Семантико-стилістичне навантаження таких речень детерміноване переважно авторськими інтенціями й поглиблене в передтекстах та початкових рядках публікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. [для студ. філол. ф-тів вузів] / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Євдокимова Л.І. Функціонування складнопідрядних структур у публіцистичному стилі / Л.І. Євдокимова // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 60–66.
3. Кващук А.Г. Синтаксис складного речення: посіб. для вчителів / А.Г. Кващук. – К.: Рад. школа, 1986. – 109 с.
4. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Рад. школа, 1965. – Ч.ІІ. – 283 с.
5. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: дис. ...доктора філол. наук: 10.02.02 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
6. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, Н.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
8. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підруч. [для студентів вищих навч. заклад.] / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавн. центр „Академія“, 2004. – 408 с.

В статье анализируются особенности функционирования сложноподчиненных предложений местоименно-соотносительного типа в украинском газетном языке начала ХХІ в., названы изменения в корпусе средств союзной связи. Прослеживаются новые тенденции и специфические черты презентации этих предложений на полосах современной украинской прессы, обусловленные в основном интенциями автора.

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения местоименно-соотносительного типа, сложноподчиненные предложения симметрической структуры, сложноподчиненные предложения несимметрической структуры, средства союзной связи, соотносительные слова, новые тенденции, язык украинской прессы начала ХХІ в.

The peculiarities of function of pronominal-correlative complex sentences are analyzed in the article in the Ukrainian newspaper language in the beginning of XX century are analyzed in the article, explained the changes in the field of conjunctive means. New tendencies and specific lines of representation of the mentioned sentences are examined in the columns of the modern Ukrainian press, caused mostly by the author's tendencies.

Key words: pronominal-correlative complex sentences, complex sentences of symmetric structure, complex sentences of asymmetrical structure, conjunctive means, correlative words, new tendencies, the language of Ukrainian press in the beginning of XXI century.